

ПИТАННЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ НОВІТНЬОЇ ДОБИ

О. О. Вітюк

РОЗВИТОК МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ НА ПОДІЛЛІ НА ПОЧАТКОВОМУ ЕТАПІ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ (БЕРЕЗЕНЬ — ЛИСТОПАД 1917 р.)

Ключові слова: земські збори, революційний комітет, комісар, губернська рада, ради, управа, виконком.

Ключевые слова: земское собрание, революционный комитет, комиссар, губернский совет, советы, управа, исполком.

Key words: zemstvo assembly, revolutionary committee, the commissioner, the provincial council, board, council, executive committee.

Національно-визвольні змагання українського народу 1917–1921 рр. стали наслідком логічного розвитку подій, що відбувалися в контексті європейської історії. Перша світова війна та спричинені нею катаклізми викликали незворотні процеси в надрах Російської імперії. Прагнення народів, що населяли її, до самовизначення й незалежності вилилося в могутній сплеск національно-визвольного руху.

1917 р. дав поштовх до його кульмінаційного піднесення. В Україні визвольні змагання набули специфічних рис, що було пов'язано з її місцем у геополітичній системі координат, особливостями соціально-економічного, національно-культурного, релігійного життя. Це надзвичайно важливий момент національної історії, який до сьогодні відіграє визначальну роль у долі українського народу. В результаті цієї боротьби «українське питання» вийшло на арену світової геополітики. До цього моменту в світі Україну загалом не розглядали як окремий народ, однак після 1917–1921 рр. факт її існування визнали всі, включно із радянською Росією.

Своєрідна стратифікація українського суспільства відбулася на співвідношенні політичних сил, які репрезентували його різні соціальні ніші. Основну масу населення України становило селянство, що не виявило особливої політичної активності в питаннях, які не торкалися землі.

Визвольні змагання українського народу 1917–1921 рр. — надзвичайно драматичний, суперечливий, насичений багатма політичними та соціально-економічними подіями. Політичні баталії за незалежність України виявились тією рушійною силою, які яскраво вплинули на піднесення національної свідомості українського народу.

В часи становлення та розвитку молодого незалежного України підвищується інтерес до національної історії, уроків та досвіду минулого, що перш за все сприяє зростанню вимог до історіографічних досліджень з даної проблематики.

Розбудова незалежної України ставить перед дослідниками завдання щодо узагальнення всього накопиченого українським народом досвіду, адже певні колізії сучасного державотворення багато в чому схожі з проблемами, які постали перед творцями української державності в період національно-визвольних змагань 1917–1921 рр.

Нестабільний політичний та соціально-економічний стан дає можливість порівняти сучасні тенденції в нашому державному житті з подіями 1917–1921 рр., коли стверджувалася ідея української державності. Складність та суперечливість державотворчого процесу 1917–1921 рр. в Україні, слабкий розвиток політичних сил, відсутність у більшості лідерів зрілості в практиці і теорії, велика заполітизованість даного періоду робить тему дослідження актуальною, особливо в частині функціонування органів місцевого самоврядування.

Враховуючи те, що в період існування СРСР про об'єктивне висвітлення вказаного періоду вітчизняної історії не могло бути й мови, замовчувались безліч подій, архівні матеріали знаходились під грифом «цілком таємно», об'єктивно вивчити та оцінити події Української революції 1917–1921 рр., в тому числі і становлення та розвиток органів місцевого самоврядування, було повністю неможливо. Однак успішний розвиток історичної науки неможливий без ґрунтового вивчення і творчого використання величезної наукової спадщини, створеної поперед-

никами. В зв'язку з цим особливого значення і актуальності набуває історіографічний аналіз наукового доробку з проблеми.

Неупереджене, об'єктивне історіографічне дослідження публікацій учасників революційних подій в Україні, західних дослідників, вітчизняних науковців, істориків діаспори, а також переосмислення елементів конструктивного досвіду радянської історіографії — все це становить інтелектуальний простір сучасної української історичної науки. Значне зростання кількості праць з досліджуваної проблеми в умовах незалежності свідчить, що період українських національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. є однією з найпривабливіших для дослідників сторінок вітчизняної історії.

З точки зору історіографії, проблема формування та розвитку органів місцевого самоврядування не була достатньо висвітлена. Серед радянських дослідників, в чиїх працях міститься значний фактичний матеріал з даної проблеми, необхідно виділити Б. М. Бабія [1], Ю. М. Гамрецького [2], Ю. І. Терещенка [3] та І. С. Зеленюка [4].

Важливим джерелом для дослідження розвитку органів місцевого самоврядування на Поділлі саме на початковому етапі національно-визвольних змагань є праці (спогади) активних учасників революційних подій, а саме, М. П. Тарногородського [5], В. Красноленського [6] та О. В. Снегова [7]. Сучасні дослідники та історики дану проблему зображували фрагментарно, однак завдяки їхнім доробкам джерельна база отримала певне розширення, зокрема, це праці О. М. Завальнюка [8], В. С. Лозового [9], О. Б. Комарніцького [10] та В. Б. Стецюк [11].

Проте узагальнюючі історіографічні дослідження, в яких би комплексно було висвітлено дану проблему, а саме діяльність органів місцевого самоврядування на Поділлі в період двовладдя, на сьогодні відсутні. Все це визначає об'єктивну потребу узагальнення й підведення підсумків осмислення істориками досвіду національного державотворення доби Української революції початку ХХ ст. і тому комплексної оцінки, яка залишається актуальною в наш час.

Метою даного дослідження є висвітлення процесу розвитку місцевого самоврядування на Поділлі на початковому етапі національно-визвольних змагань українського народу (березень–листопад 1917 р.) в період двовладдя, існування та

функціонування Української Центральної Ради та Тимчасового Уряду.

На Поділлі про повалення самодержавства звістка дійшла на другий день, 28 лютого 1917 р., однак розгублені з своїх діях царські чиновники намагалися приховати даний факт від простого народу [12, с. 58]. Значного розмаху повідомлення про революцію 1917 р. у подолян не набуло, однак вже 3 березня 1917 р. на чергових зборах Подільського губернського земства, на якому головував П. М. Александров, було визнано повалення монархії та надіслано на адресу голови Державної Думи М. В. Родзянко вітальну телеграму наступного змісту: «Зібрання зі свого боку докладе всіх сил і впливу на населення, щоб полегшити новій владі заспокоїти батьківщину й перемогою закінчити війну» [13, с. 6].

6 березня 1917 р. у Кам'янці-Подільському губернатором О. П. Мякініним було передано справи губернському комісару Тимчасового уряду П. М. Александрову [14, с. 45]. Губернський комісар, як і інші комісари Тимчасового уряду, це перш за все службові особи, які обиралися для адміністративного управління губернією замість губернатора. На початку 1917 р. кандидатури комісарів затверджував Тимчасовий уряд, а починаючи з літа цього ж року — Українська Центральна Рада.

Днем раніше було сформовано офіційний орган влади — Раду представників громадських організацій (РГО), та затверджено її статут і обрано виконавчий орган — комітет ради. Головою РГО було обрано З. С. Грохольського. До складу комітету ради увійшли З. С. Грохольський, Л. А. Длуголенцький, В. Е. Ващенко, І. В. Каплан, Й. І. Лозино-Лозинський, П. М. Ренненкамф, В. М. Рабинович, І. Л. Некрич, П. В. Юр'єв, Д. В. Маркович, А. А. Мутафов та І. С. Олтаржевський [14, с. 44]. Комітети громадських організацій були створені в Проскуріві, Могилеві-Подільському, Жмеринці та інших значних населених пунктах губернії [12, с. 61].

Значного поширення набувають Ради робітничих та солдатських депутатів. Згідно даних, що були наведені подільським науковцем В. С. Лозовим, на Поділлі в першій половині 1917 р. утворилось 14 Рад [9, с. 5]. Однією з перших була Вінницька Рада робітничих депутатів (ВРРД). У Кам'янці-Подільському Раді робітничих депутатів засновано 12 березня 1917 р. Але

її виконком почав діяти лише у квітні. Слід зазначити, що Кам'янець-Подільська Рада вирішувала переважно економічні, а не політичні питання.

У березні 1917 р. Ради робітничих депутатів було організовано в Проскуріві, Барі, Жмеринці, Новій Ушиці, Могилів-Подільському, Лєгичеві, Меджибожі, Дунаївцях. До липня 1917 р. Ради робітничих і солдатських депутатів були створені в усіх повітових центрах Поділля [4, с. 18].

Перше засідання Вінницької ради робітничих депутатів (ВРРД I скликання) відбулось в приміщенні міської управи 6 березня 1917 р., на якому були присутні 56 представників від 5 підприємств: фабрики «Ястреб», підковного та валкового заводів графа Грохольського, заводу «Молот» та шкіряного заводу Клейнерта [15, с. 24]. На цьому ж засіданні було обрано і виконавчий комітет ВРРД, головою якого став І. Гроссман, заступником — Ф. Салтиков, секретарем — В. Гантимуров.

Позиція Ради I скликання в основному зводилась до проголошення свободи слова і друку, легалізації політичних партій, утворення спілок, демократизації міського і земського самоврядування, наділення селян землею та запровадження 8-годинного робочого дня. На владу з початку створення вона не претендувала, оскільки більший вплив мали урядові комісари та РГО.

Одночасно створювалися і комітети у військових частинах. З 7 березня 1917 р. розпочала свою роботу Вінницька рада офіцерських та солдатських депутатів (ВРСД) та був створений її виконавчий комітет під керівництвом С. П. Ігнатенка. ВРСД також сприйняла позиції Тимчасового уряду та висловила свою підтримку.

10 березня 1917 р. на засіданні Вінницької міської Думи було озвучено телеграму Тимчасового уряду про перейменування поліції в міліцію та перехід її у підпорядкування місцевому самоврядуванню [14, с. 53]. Певну структурування пройшли і Ради. 19 березня 1917 р. ВРРД розпочала переговори про об'єднання з ВРСД. В результаті переговорів було оприлюднено рішення: «В зв'язку з тим, що Вінниця є центром Поділля, іменуватися Радою робітничих і солдатських депутатів Поділля» [16, арк. 6]. У Статуті нового представницького органу зазначалось, що «Вінницька Рада робітничих і солдатських депутатів ставить собі за мету об'єднати солдатів, робітників і селян

Вінниці і її повіту, керувати політичним рухом, організацією робітників, солдат та трудового селянства Подолії на ґрунті політичної боротьби за їх вимоги, культурне просвітництво і вирішення різних питань моменту» [16, арк. 1].

На початку квітня 1917 р. через конфлікт (з нез'ясованих причин) І. Гроссмана та В. Гантимурова обох було усунуто від керівництва, новий об'єднаний виконком ВРПСД очолив офіцер Всеросійської спілки земств і міст П. С. Казанасмас. Його заступником став І. Ш. Лейбельман.

Зміну влади у Вінниці довершило обрання 6 квітня 1917 р. радними міської Думи нового міського голови І. С. Олтаржевського замість М. В. Оводова [17, арк. 222].

Навесні 1917 р. політично активні громадяни для своєї самореалізації влаштовували на вулицях міста масові мітинги та акції. Про даний факт влучно висловився головний редактор «Подільської волі», губернський комісар освіти на Поділлі В. К. Приходько: «...Весна та літо 1917 року стали добою якогось оп'яніння, я би сказав, масової психози. Люди дуже часто робили тоді те і так, чого, скажімо, нині, «в нормальному стані» ніколи не зробили б і про що навіть дивно, а часом і ніяково згадати» [18, с. 138].

Наприкінці квітня 1917 р. всередині ВРПСД утворилася селянська секція. А в травні було ухвалено рішення іменуватися Вінницькою Радою робітничих, солдатських і селянських депутатів [13, с. 82]. Проте присутність селян на засіданнях Ради була зрідка та епізодично.

Головними питаннями, які розглядала ВРПСД і які підвищили її авторитет, стали конфлікти між керівниками підприємств і робітниками, найманими працівниками і наймачами, скорочення робочого дня і захисту від звільнень. Робітникам, що страйкували, з каси ВРПСД надавалась допомога. Власникам магазинів, які відмовлялись виконувати рішення виконкому, оголошувалися бойкоти. 15 квітня 1917 р., за згоди Вінницької міської Управи та при допомозі міліції, комісари ВРПСД реквізували 5 булочних, хазяї яких не погодилися підвищувати платню працівникам і почали скорочувати виробництво хліба [16, арк. 18 зв.].

7 травня 1917 р. у м. Кам'янці-Подільському відбулось перше засідання Подільської губернської Ради громадських

організацій (ПГРГО). Збори проголосили себе «головним адміністративним і колегіальним органом губернії» і визначили, що до компетенції виконкомів Рад та комітетів громадських організацій відносяться всі питання місцевого життя, за винятком судових. До обраного комітету увійшло 12 осіб, по два представники від робітників і солдат, три — від українських, єврейських, польських культурно-просвітницьких організацій та п'ять — від селян. Зібрання висловило недовіру губернському комісару, члену союзу російських націоналістів П. М. Александрову, про що й сповістили телеграмою Тимчасовий уряд. Після цього П. М. Александров склав свої повноваження.

На його посаду більшістю голосів було обрано тодішнього начальника прокурівської міліції П. Д. Шостаковського, який по голосах обійшов Д. В. Марковича. Однак таке обрання викликало протести ВРРСД і Подільської губернської ради. Про таке рішення Д. В. Маркович писав Подільському губернському виконавчому комітету: «Перша і головна причина це наше глибоке переконання, що ні одна вища посада на Україні не може бути затверджена без згоди на те Української Центральної Ради як представника всього українського народу, їм обраної, а на Поділлі — без порозуміння з Подільською Губернською Радою. Друга причина це наше переконання, що керуючим народними справами не може бути людина, яка служила поліцейському ладу царизму і ганяла наших братів і сестер, борців за волю, у кайданах на Сибір; ні поліцейський, на жандарм, ні начальник арештанської пересильної команди у Сибіру — не можуть займати таких посад, а капітан Шостаковський був начальником такої команди у Сибіру. Третя причина — це таємне діло нашої душі і совісті, як ми маємо загальнолюдське право не оголошувати і по якому, не дивлячись на красномовство капітана Шостаковського, ми признаємо його нездатним у часи волі ні до якої громадської посади» [19, арк. 12].

9 червня 1917 р. на другому засіданні Подільської губернської Ради громадських організацій у Вінниці губернським комісаром було обрано лікаря М. А. Стаховського. Варто зазначити, що це засідання стало останнім реальним актом публічної діяльності РГО, яка вже до кінця літа втратила не лише реальний вплив на події, а й не могла здійснювати елементарний

контроль за дотриманням різноманітними органами законодавства в губернії [14, с. 111].

Літо 1917 року приносить Поділля кризу влади та господарську розруху. З 9 липня 1917 р. постановою ВРРСД було введено карткову систему на хліб. Продавати хліб з рук у місті та на залізничній станції було заборонено, постачання продуктів до військових частин повністю перейшло під контроль комісарів при ВРРСД. Для запобігання збільшення кількості безробітних 11 серпня 1917 р. при ВРРСД було засновано «Бюро праці», яке розглядало заявки громадян щодо вільних робочих місць [14, с. 85].

8–12 вересня 1917 р. у Вінниці відбувся II Подільський губернський з'їзд робітничих, солдатських і селянських депутатів, на якому одним із центральних питань було ставлення до автономії України та українського руху взагалі. Резолюція по даному питанню була наступною: «Виходячи з принципу самовизначення народів, революційна демократія всіляко підтримує намагання українського народу до самостійного та вільного розвитку, а тому з'їзд визнає: 1) Що Україна буде вільною, автономною та федеративно-демократичною лише за збереження незалежності російської держави та завоювань великої російської революції; 2) Закликає демократію до підтримки автономії України, а українців до спільної боротьби з іншою революційною демократією для порятунку держави та соціалістичних ідеалів; 3) Сприяти закріпленню демократичних крайових організацій України (Центральної Ради і Секретаріату)» [20].

На розвиток органів місцевого самоврядування на Поділлі саме на початковому етапі національно-визвольних змагань свій вплив здійснили муніципальні вибори радних до Вінницької міської Думи, які відбулись 27 серпня 1917 р. Саме ці вибори показали дійсну позицію політичних сил напередодні Жовтневої революції, а також було зафіксовано основні програмні засади партій, які боролися за владу. Муніципальні вибори радних до Вінницької міської Думи були першими і останніми виборами органів місцевого самоврядування в їх сучасному розумінні, а саме, загальні, рівні, таємні та прямі.

2 серпня 1917 р. ВРРСД прийняла постанову «Про вибори до міської Думи», а також закликала всіх голосувати за список соціалістів [21, арк. 33]. Першим у списку блоку соціалістів

значився голова виконкому ВРРСД П. С. Казанасмас. Загалом у виборах брали участь 15 політичних партій та блоків.

Результат проведених виборів 27 серпня 1917 р., у яких проголосувало 15845 виборців (45,36 % від загальної кількості), у тому числі 11676 вінничан (59,23 %) та 4169 військовослужбовців (27,39 %), 435 бюлетенів (3,06 %) були визнані недійсними, дав чітко зрозуміти, що перемога списку більшовиків (лідером яких був М. П. Тарногородський), за яких проголосувало 3239 виборців (21 %), з яких 2686 солдат (67 %), не є випадковою. І в подальшому саме партія РСДРП (б) була керівною при визначенні напрямків діяльності органів місцевого самоврядування на Поділлі.

Ради робітничих і солдатських депутатів та земства на Поділлі стали на початковому етапі національно-визвольних змагань у березні–листопаді 1917 р. серйозними чинниками соціально-економічного і політичного життя краю. Поділля стало активним учасником революційних подій в Україні. На території краю було сформовано нові органи влади. На життя подолян надзвичайно впливала близькість до фронту, що означало військове втручання в соціально-політичну стабільність. Жителі краю, нові органи влади, громадські організації протягом березня–листопада 1917 р. внесли значний вклад у розгортання національного піднесення України, виборення української державності. Наступав період Жовтневого перевороту 1917 р. і чергової зміни органів місцевого самоврядування.

Джерела та література

1. Бабій Б. М. Місцеві органи державної влади Української РСР в 1917–1920 рр. — К., Вид-во Акад. наук УРСР, 1956. — 268 с.
2. Гамрецький Ю. М. Ради України в 1917 р. (липень–грудень 1917 р.). — К., «Наукова думка», 1974. — 343 с.
3. Терещенко Ю. І. Політична боротьба на виборах до міських дум України в період підготовки Жовтневої революції. — К., «Наукова думка», 1974. — 144 с.
4. Зеленюк І. С. 1917 рік на Поділлі. — Львів: Каменяр, 1966. — 176 с.
5. Тарногородский Н. П. Возникновение и первые шаги большевистской организации на Подолии // Летопись революции. — 1923. — № 5. — 212 с.
6. Красноленский В. Большевики Подолии перед Октябрем // Летопись революции. — 1927.

7. Снегов О. В. За владу рад // Вінниччина: Літ.-худ. альманах Вінницького обласного літературного об'єднання. — Вінниця, 1957. — 61 с.
8. Завальнюк О. М. Земства Поділля в добу Української революції 1917–1920 рр. / О. М. Завальнюк, В. Б. Стецюк. — Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2009. — 220 с.
9. Лозовий В. С. Поділля в добу Центральної Ради : іст. нарис / В. С. Лозовий. — К. : Комітет виборців України, 1999. — 27 с.; Лозовий В. С. Комітети громадських організацій на Поділлі навесні–влітку 1917 р. // Тези доповіді XII Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції, Вінниця, 1993. — 55–57 с.
10. Завальнюк О. М. Подільські містечка в добу Української революції 1917–1920 рр. : [монографія] / О. М. Завальнюк, О. Б. Комарницький. — Кам'янець-Подільський : Абетка-НОВА, 2005. — 320 с.
11. Стецюк В. Б. Вінницьке повітове земство в період національно-демократичної революції 1917–1920 рр. // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету: історичні науки. — Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2004. — Т. 13. — С. 365.
12. Воловик В. П., Воловик О. В. Події лютневої 1917 р. революції на Поділлі // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Вип. 1. Серія: Історія: Збірник наукових праць /За заг. ред. проф. П. С. Григорчука/ — Вінниця, 1999. — С. 58–62.
13. Тарнопольський Л. Жовтень на Вінниччині. Історичний нарис. — Вінниця, 1927. — С. 6.
14. Логінов О. В., Семенко Л. І. Вінниця у 1917 році: Революція у провінційному місті. — Вінниця, 2009. — 272 с.
15. Снегов А. В. Боевое прошлое. Октябрьская Социалистическая революция на Подольи (Воспоминания участника). — (Машинопись). — (Б. м.), (1957) // Фонди Вінницького обласного краєзнавчого музею. — КП 7155. — Д 3614.
16. Державний архів Вінницької області (далі — ДАВО). — Ф. Р. — 4364. Виконавчий комітет Вінницької Ради робітничих, селянських і солдатських депутатів. — Оп. 1. — Спр. 3.
17. ДАВО. — Ф. Р. — 262. Вінницька міська Дума. — Оп. 1. — Спр. 22.
18. Приходько В. К. Україна у потягах. Спомини із 1917 року // Історичний календар Червоної Калини на 1937 р. — Львів, 1936.
19. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі — ЦДАВОВУ). — Ф. 2520. Подільський губернський виконавчий комітет громадських організацій. — Оп. 1. — Спр. 3.
20. Свободный голос. — 1917. — 14 сентября.
21. ДАВО. — Ф. Р. — 4364. Виконавчий комітет Вінницької Ради робітничих, селянських і солдатських депутатів. — Оп. 1. — Спр. 2.

Анотації

Витюк А. О. Развитие местного самоуправления на Подолье на начальном этапе национально-освободительной борьбы украинского народа (март — ноябрь 1917 г.).

В статье отражено становление и развитие органов местного самоуправления на Подолье на начальном этапе национально-освободительной борьбы украинского народа, в период двоевластия. Определены полномочия и функции органов местного самоуправления на данном этапе, определена их роль в дальнейшем развитии самоуправления на Подолье.

Vitiuk A. O. The development of local self-government in Podolia in the initial stage of the movements of Ukrainian people for national liberation (march — november 1917).

The article describes the formation and development of local self-government in Podolia in the initial stage of the struggle of the Ukrainian people for national liberation (the period of dual power). The powers and functions of local government at this stage are defined, their role in the further development of self-government in Podolia is determined.

С. В. Зборець

АГРАРНА СКЛАДОВА «НАРИСІВ ПРОГРАМИ УДХП» В. ЛИПИНСЬКОГО

Ключові слова: українська аграрна сфера, програма УДХП, суверенність українського народу, приватна власність на землю.

Ключевые слова: украинская аграрная сфера, программа УДХП, суверенность украинского народа, частная собственность на землю.

Key words: Ukrainian agrarian sector, program UDHP, sovereignty of the Ukrainian people, private property as the foundation of the economy.

В контексті українського консерватизму проблема поглядів В. Липинського на реформування української аграрної сфери, на ставлення держави до приватної власності на землю посідає важливе місце. Ця проблематика неодноразово розглядалась в українській історіографії. Початок її дослідження був покладений ще соратниками В'ячеслава Кириловича, зокрема Д. Дорошенком [3], С. Шеметом [17]. І сьогодні наукова спад-